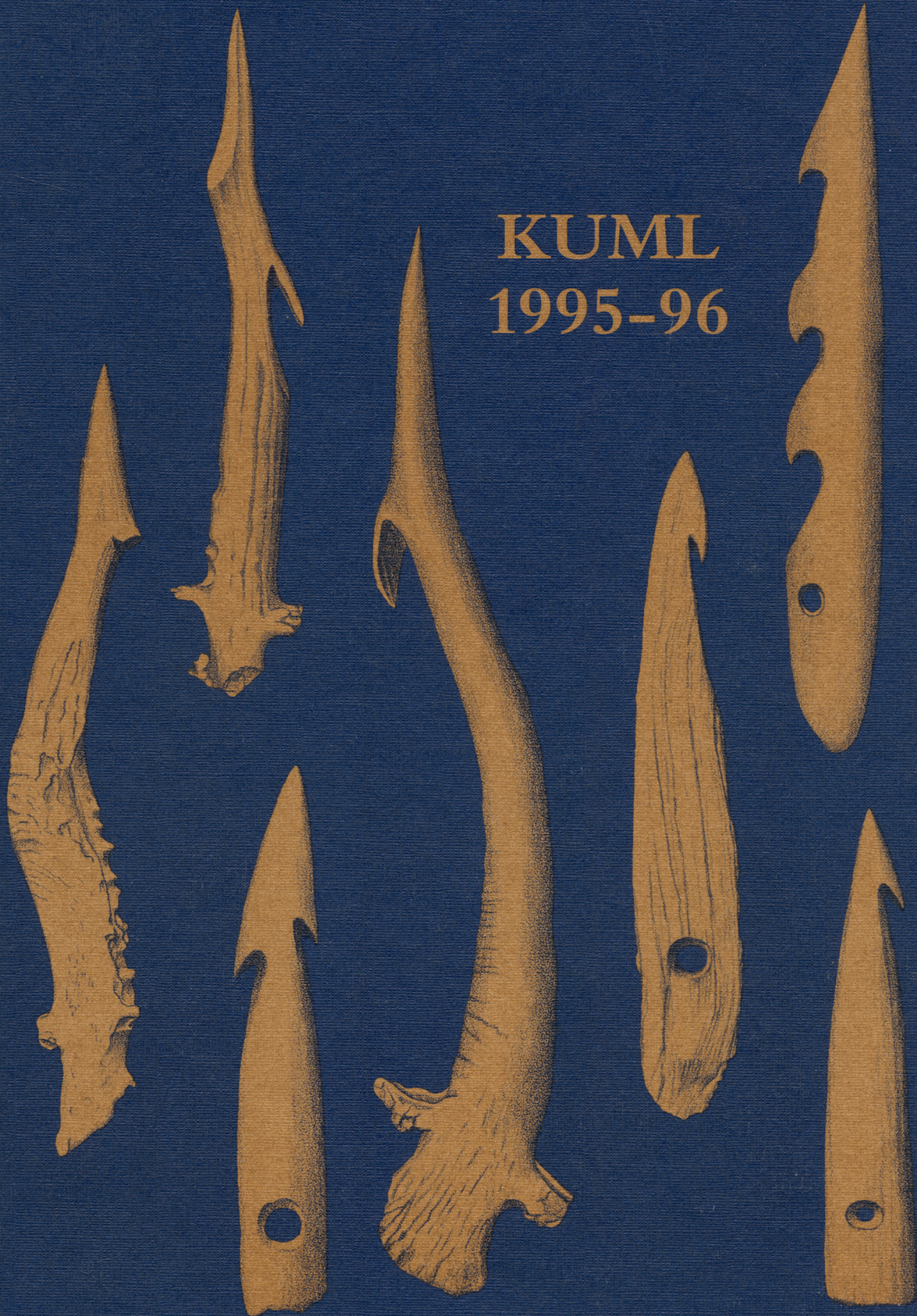

KUML
1995-96

KUML 1995-96

KUML 1995-96

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Redaktion: Hans Jørgen Madsen og Jesper Laursen

---

*Omslag: Jørgen Mührmann-Lund
Grafisk tilrettelæggelse: Elsebet Morville
Tryk: Narayana Press*

---

*Skrift: Bembo 12/13
Papir: 115g Arctic Silk*

Copyright © 1997 by Jysk Arkæologisk Selskab

---

*ISBN 87-7288-592-0
ISSN 0454-6245*

Indhold/Contents

<i>Palle Friis</i> : Poul Kjærums Worsaae-medailen 16. maj 1996	7
Poul Kjærums Worsaae medal	10
<i>Ole Høiris</i> : Kampen om stenalderen. Antropologiske bud på vor oprindelse i fortid og nutid	13
Fight over the Stone Age	44
<i>Søren H. Andersen</i> : Ertebølleharpuner og spækhuggertænder. Aspekter af marin fangst i Ertebølletid	45
Ertebølle harpoons and killer whale teeth. Aspects of marine hunting in the Ertebølle period	97
<i>Klaus Ebbesen</i> : Terningspil i yngre stenalder	101
Dice and Dicing in the Stone Age	111
<i>Carsten Korthauer</i> : En ældre romertidsgrav med guldmønt fra Jylland – samt nogle iagttagelser om møntomløb og -funktion i jernalderens Danmark	113
An Early Roman Iron Age Grave containing a Roman Gold Coin	133
<i>Poul Mikkelsen og Lis Helles Olesen</i> : Vendeldiget	135
The Vendel Dike	147
<i>Jens Jeppesen og H.J. Madsen</i> : Trækirke og stormandshal i Lisbjerg	149
A Wooden church and Big Man's Hall at Lisbjerg	169
<i>Mogens Rud</i> : En skjult sandhed i Bayeux-tapetet? Hvad skulle Harald Godwinson i Normandiet?	173
A hidden Revelation in the Bayeux tapestry? What was Harald Godwinson's purpose in Normandy?	187
<i>Hans Skov</i> : Udgravningerne ved Aarhus Katedralskole i 1994-95	189
Excavations at Aarhus Cathedral School in 1994-95	206
<i>Jette Linaa Larsen</i> : Skår i tusindtal - keramik fra Torvet i Horsens ca. 1300-1650	207
Sherds by the thousand	237
<i>Jens Andersen</i> : Jydepotter fra Brønderslev	239
Jutish ware from Brønderslev	263
Jysk Arkæologisk Selskab 1995 og 1996	267

Kampen om stenalderen

Antropologiske bud på vor oprindelse i fortid og nutid

Af OLE HØIRIS

Stenalderen betragtes både i vor egen historie og i menneskets historie som vor oprindelse og således som den periode, hvor de grundlæggende træk i vor natur og vor kulturelle og sociale eksistens blev grundlagt. Derfor handler stenalderen på mange måder om os selv i dag, og derfor er det vigtigt for vor identitet, hvorledes denne oprindelse fremstilles. I det følgende vil jeg kort og i kronologisk orden præsentere de vigtigste af de antropologiske teorier, der de sidste godt 100 år har beskæftiget sig med denne urtid. Disse teorier sætter hver på deres måde de overordnede rammer for, hvorledes denne oprindelse har kunnet formuleres i et nutidigt perspektiv. Derefter vil jeg præsentere nogle af de centrale debatter om vor oprindelse, der er foregået inden for hver af disse teorier for derved igennem at vise hvilke spørgsmål og standpunkter, der de seneste 100 år har været centrale for vor selvforståelse som mennesker.

I en kamp om bevillinger mellem etnografien og arkæologien på Nationalmuseet stillede lederen af Etnografisk Samling Kaj Birket-Smith i 1962 forholdet mellem de to fag op på følgende måde: 'Man kan vel i denne forbindelse spørge, hvorfor et jordfundet stenøkseblad skal være mere interessant end en fuldstændig stenøkse, hvis fremstilling og brug man ovenikøbet kan iagttage direkte'. Antropologien og arkæologien var således i K. Birket-Smiths opfattelse nært forbundne videnskaber.

Baggrunden for dette synspunkt var følgende: I 2. halvdel af 1800-tallet var fortiden i kraft af bl.a. geologiske undersøgelser blevet forlænget med et næsten uendeligt langt tidsrum i forhold til de omkring 6000 år, kristne lærde på basis af Biblen havde fastlagt tiden siden skabelsen til. Antropologien påtog sig i samarbejde med flere andre videnskaber som f.eks. arkæologien, sprogvidenskaben og raceforskningen at udfylde dette nye historiske tomrum. Antropologien beskæftigede sig herefter med perioden forud for det, man betegnede som civilisationen, det vil sige forud for det stadium, hvor skriften, staten, monogamiet (ægteskab bestående af én mand og én kvinde) og den private ejendomsret var udviklet. Det karakteristiske ved disse samfund var således, at de ikke kunne studeres gennem skriftlige kilder.

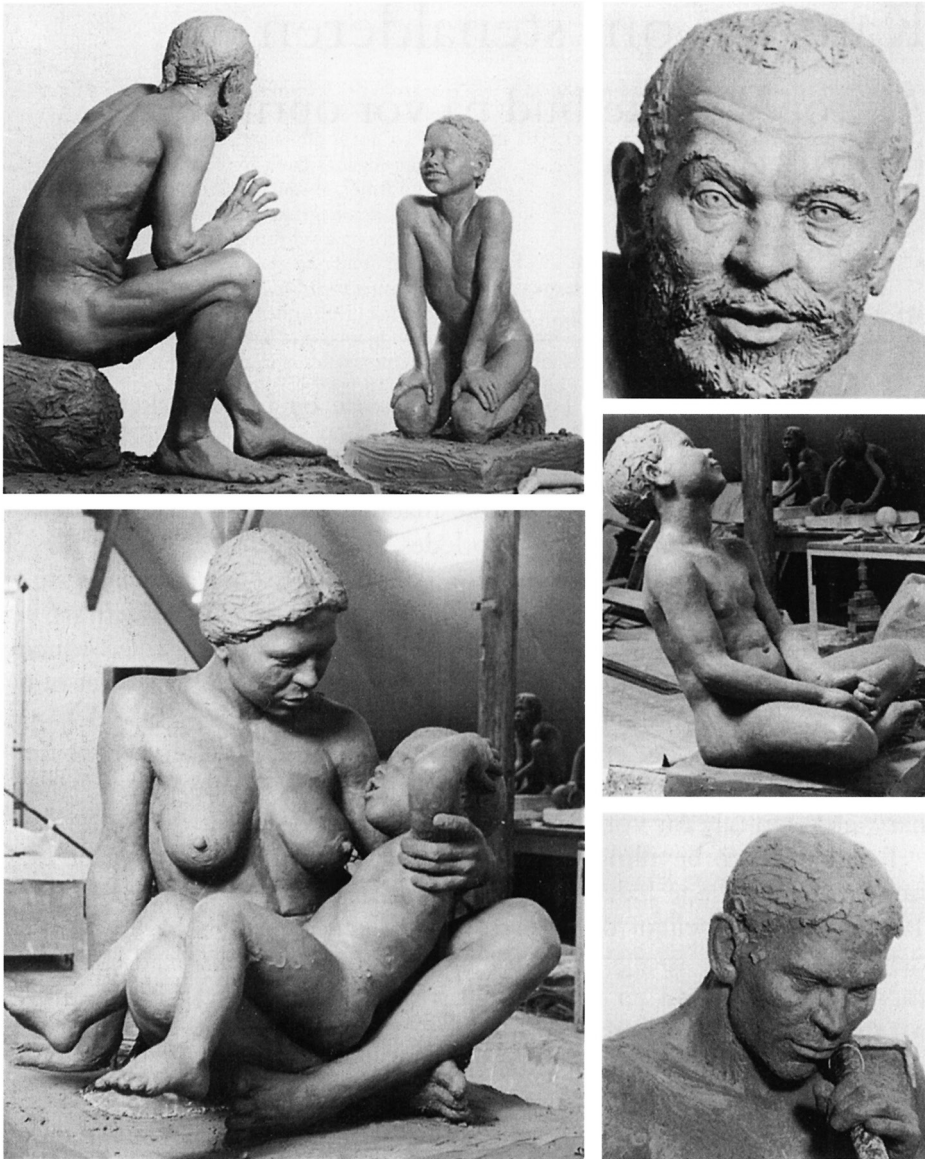

Fig. 1. Billedet af fortiden er også en kommentar til nutiden. I de civilisationskritiske opfattelser fremstilles oprindelsen som paradisisk, som den lykke, vi har måttet ofre på civilisationens alter. (Efter Steen-Andersen 1987 p. 43).

The picture held of the past is at the same time a commentary on the present. In the view critical of civilization the primordial state is conceived as paradisiac, as being the happiness we have had to sacrifice on the altar of civilization. (After Steen-Andersen 1987).

Fig. 2. I de fremskridtsorienterede opfattelser fremstilles fortiden som rå og brutal. Med civilisationen har mennesket hævet sig over denne dyriske tilstand. (Efter Steen-Andersen 1987 p. 42).

In progress orientated views the past is seen as raw and brutal. Only with civilization has mankind been able to raise himself over this beastly condition. (After Steen-Andersen 1987).

Mens arkæologer gravede fortiden op af jorden og sprogforskerne uddrog den af sprogenes udvikling af hinanden, var antropologiens materiale de såkaldte primitive eller ikke-civiliserede samfund. Baggrunden for at de kunne bruges i rekonstruktionen af fortiden var, at de blev gjort til levende fossiler, til overlevende rester fra fortiden og dermed til vidnesbyrd om denne fortids art og forløb. De koloniserede samfunds kulturelle og sociale indbyrdes forskelle og forskel fra os selv blev analyseret som forskelle i menneskehedens udvikling i tid. De samfund, der blev anset for mest primitive – f.eks. Australiens indfødte befolkning, folkene i Ildlandet eller buskmændene – blev på denne baggrund betragtet som identiske med vore egne stenalderssamfund. Ved analysen af de samtidige “primitive” samfund sat i den rigtige rækkefølge mente man, at man kunne rekonstruere menneskehedens udvikling fra de tidligste tilstande til den klassiske oldtid, det vil sige til den civilisation, vi selv var det seneste og højeste udviklede eksempel på. Ud fra dette kunne man videre på naturvidenskabelig vis søge almengyldige love for det menneskelige samfund, ikke mindst de love, som havde drevet udviklingen frem til det høje og for mange endelige stadium, de daværende europæiske samfund – Tyskland for de tyske forskere, Frankrig for de franske forskere og England for de engelske forskere – var udtryk for. Og da disse love blev anset for at være naturlove, var de universelle. Derfor kunne de bruges i forståelsen af vort eget samfund og i tilrettelæggelsen af den videre samfundsmæssige udvikling på samme måde, som man brugte naturlovene i den teknologiske udvikling. Antropologien studerede således den fortid i levende live og i sin totalitet, som arkæologerne ved deres gravninger i den hjemlige muld kun fandt fragmenter af. Derfor var det, som det lå i K. Birket-Smiths bemærkning, langt bedre at give antropologerne forskningsmidlerne end arkæologerne.

Det var også på baggrund af denne opfattelse af identitet mellem vor egen fortid og de fremmedes nutid, at etnografiske samlinger blev etableret på museerne. Disse samlinger var ikke ment som et middel til belysning af det fremmede, men som sammenlignende studiesamlinger for arkæologien, det vil sige samlinger til belysning af vor egen fortid. Det var først i løbet af det 20. århundrede, da de fremmede samfund blev interessante i sig selv, at de egentlige etnografiske museer opstod. At de etnografiske studiesamlinger samtidig havde lav prioritet kunne ses af såvel de få bevillinger, der var til rådighed, som det argument, Nationalmuseets grundlægger C.J. Thomsen brugte for at skaffe midler til at oprette en sådan: Samlingen skulle anbringes på den øverste etage: ‘Derved vilde opnaas, at denne blev anbragt paa det Sted, som i Ildbrandstilfælde vilde være det, som var mest udsat for Fare; jeg behøver ikke at bemærke, at den er den mindst kostbare Del af Samlingen og den, som lettest kunde erstattes igen’ (citeret fra Thomsen 1939 p. 67).

De antropologiske teorier

De fremmede har som nævnt ikke altid været betragtet som vor egen fortid. I renæssancens kosmologi var verden stabil, og her blev nogle fremmede som f.eks. de amerikanske indianere betragtet som udvandrede efterkommere efter de folk, man kendte fra den klassiske verden, mens andre – især khoikhoi (hottentotterne) – blev betragtet som overgangen mellem dyr (menneskeaberne) og menneskene. Baggrunden for dette var, at Guds fuldkomne skaberværk ikke kunne indeholde ‘huller’ i skabelsen, og her blev bl.a. hottentotterne karakteriseret som mennesker uden sprog (deraf navnet hottentot, der afspejler, at deres lyde er en haken og stammen) og derfor uden fornuft. Først i oplysningstiden blev ideerne om forandring og fremskridt udviklet, og kontinuiteten i skaberværket blev ændret fra at være en kontinuitet i rum til en kontinuitet i tid. Derved blev de fremmede gjort til repræsentanter for vor egen fortid. Med antropologiens udvikling fra slutningen af det 19. århundrede blev denne fortidighed sat i nogle antropologiske teoretiske rammer, af hvilke jeg kort vil nævne de fire mest relevante:

Fig. 3. Fra den klassiske oldtid til langt op i oplysningstiden mente man, at halvmenneskelige væsener såsom havfruer, pygmæer, folk med hundehoveder o.s.v. eksisterede som overgang mellem menneske og dyr. (Efter Tuxen 1931 p. 30).

From Classical Antiquity until far into the Age of Enlightenment it was believed that semi-human beings like mermaids, pygmies, people with dog's heads existed between animals and men. (After Tuxen 1931).

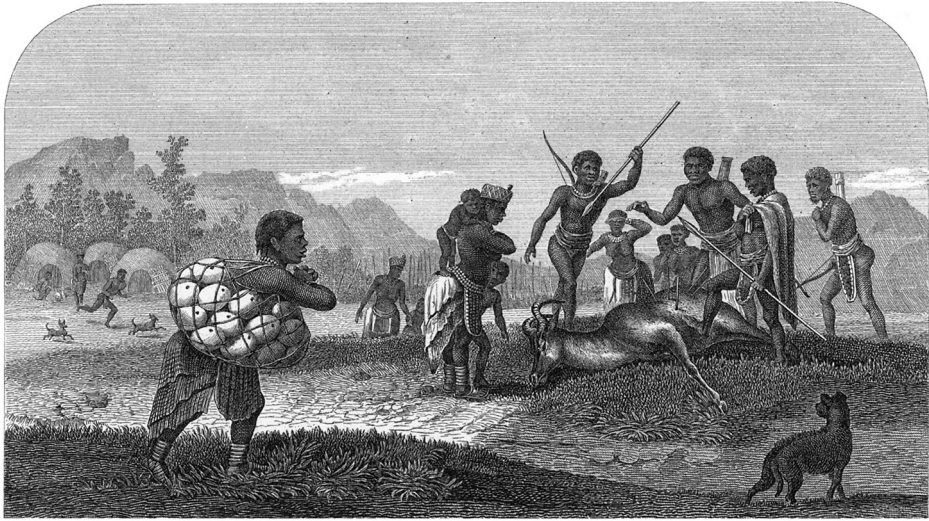

Fig. 4. Hottentotter blev i lang tid efter deres 'opdagelse' i slutningen af det 15. århundrede betragtet som halvt dyr, halvt menneske. Ud over sproget fæstnede man sig ved, at nogle af kvinderne havde 'fedtbag'. Fedtbagen var genstand for stor opmærksomhed. Her kunne et abelignende træk fremstilles, idet 'ungen' i stedet for at holde fast i pelsen, kunne stå på moderens bag. (Efter Livingstone 1858 p. 64 – 65).

Hottentots were for long after their 'discovery' at the end of the 15th century regarded as half animal, half human. Apart from their language it aroused attention that some of the women had 'fat bottoms'. Fat bottoms aroused great interest. An apelike trait could be constructed, in that the 'young' instead of holding fast to the fur could stand on the mother's buttocks. (After Livingstone 1958).

Evolutionismen (ca. 1860-1910) der betragtede menneskets biologiske, samfundsmæssige og kulturelle udvikling som en kvalitativ udvikling fra det simple til det komplekse. Udgangspunktet for udviklingen var modsætningen til vort eget samfund, det vil sige samfund uden agerbrug, dyreavl, stat, ejendom og individualisme, men med åndetro, promiskuitet (alle parrer sig med alle) og primitiv teknologi. Udviklingen blev tilskrevet enten rationalitetens udvikling eller erfaringsopbygningen. Det første synspunkt baserede sig på den opfattelse, at det biologiske menneske var lige så primitivt som dets kultur, mens det sidste baserede sig på den opfattelse, at alle mennesker var lige rationelle, men blot ikke havde gjort lige mange erfaringer. Det, der kunne fremme udviklingen eller erfaringsopbygningen, var faktorer som omgivelsernes påvirkning, voksende befolkningstæthed, raceblanding m.v. Evolutionismen var en naturvidenskabelig videnskab, der havde som mål at finde lovene for udviklingen af menneske, kultur og samfund.

Diffusionismen eller kulturhistorien (ca. 1890-1950) der så udviklingen på den måde, at nye kulturer opstod og spredte sig ud over verden på bekostning af ældre og lavere stående kulturer. Da denne proces var

langsom, fandtes der stadig i den yderste periferi af verden og i lommer andre steder rester af den oprindelige kulturudbredelse, som vor egen ældre stenalder også var en del af. Man fandt derfor de samme kulturer, om man gravede ned i jorden hos os selv, eller man rejste ud i de perifere dele af verden. At det sidste både var det billigste og det, der gav mest information, var baggrunden for Kaj Birket-Smiths betragtning om fordelingen af økonomiske midler mellem arkæologi og antropologi. Diffusionismen var en kulturhistorisk videnskab, der havde som mål at fastlægge menneskehedens historie ved rekonstruktionen af kulturernes konkrete historie, samt at finde de eventuelle regler eller love, der gjorde sig gældende i denne historie.

Kulturøkologien og nyevolutionismen (ca. 1950-1970) der så udviklingen som et samspil mellem en kultur og dels dens fysiske omgivelser, dels de omkringliggende kulturer. Når et samfund havde nået en optimal tilpasning til dets omgivelser, ville udviklingen stagnere, indtil nye påvirkninger underminerede tilpasningen. Da nogle samfund i isolerede områder ikke havde modtaget nogen påvirkning fra højere udviklede samfund, kunne de betragtes som stagnerede i den tidligste form, dog tilpasset deres fysiske omgivelser. Udviklingen kunne anskues på to måder. De enkelte samfunds historiske tilpasning til fysiske og kulturelle omgivelser blev kaldt specifik evolution. Ud fra to kriterier, dels energiomsættningens omfang dels den sociale kompleksitet, kunne disse udviklinger så igen forbindes til en generel evolution, som var en abstrakt konstruktion, da intet samfund havde gennemløbet udviklingen på præcis denne måde. Kulturøkologien og nyevolutionismen var kulturvidenskaber, hvis mål var fastlæggelsen af dels lovene for forholdet mellem på den ene side omgivelser og teknologi, på den anden side de resulterende kulturelle forhold, dels lovene for kulturudviklingen.

Marxismen (ca. 1960-90) der så udviklingen som enten bestemt af teknologiske fremskridt (produktivkræfternes udvikling) eller af udviklingen i produktionens sociale organisation (produktionsrelationernes udvikling) eller mere eller mindre komplekse kombinationer heraf. Også her mente man at kunne fremanalysere de oprindelige tilstande ved analysen af de førkapitalistiske samfund, som de blev kaldt inden for denne teori. Der måtte dog tages højde for, at disse samfund var underlagt og stærkt påvirket af imperialismen. Endelig betragtede marxismen udviklingen som en multilinear evolution, idet ikke alle samfund havde udviklet sig på samme måde. Marxismen var en samfundsvidenskab, der havde som mål at finde lovene for de enkelte samfunds funktion og deres udvikling.

Stenalderen – vildskaben – jæger-samler samfund

I ca. 99% af den tid, der har eksisteret mennesker, har disse levet af jagt og indsamling. Jæger-samler samfundet opfattes derfor som menneskets, den menneskelige kulturs eller det menneskelige samfunds oprindelse og som det sted, man kan finde menneskets fundamentale natur. Derfor er det også en af de samfundstyper, der har været mest debat om. Det er her debatten om vort verdensbillede, vor idé om vor egen arts oprindelse, vor oprindelsesmyte har udspillet sig og stadig udspiller sig. Man kan opfatte det på den måde, at alle samfund har oprindelsesmyter. Det har været meget forskelligt, hvem der har været bemyndiget til at producere disse myter (de gamle mænd, præsterne, kongerne eller videnskaben). I vort eget samfund har det siden kristendommens gennemslag og indtil for godt 100 år siden været kirken, der havde denne bemyndigelse, hvorfor skabelsesberetningen i denne periode blev fremstillet som vor oprindelsesmyte. Nu er det videnskaben i form af bl.a. antropologien og arkæologien, der har fået denne bemyndigelse, og disse videnskaber har fremstillet stenaldersamfundet eller jæger-samler samfundet som oprindelsesmyten. Denne myte formidles af det statslige apparat, som specielt har autoriseret uddannelsessystemet og museerne til at sprede og fastholde denne oprindelsesmyte i befolkningen.

Da vi jo skal værne om vore forfædres og -mødres ære, så vi kan være dem bekendt som vort ophav og dermed som en del af os selv, og da vi samtidig skal begrunde vort eget samfund, er der meget på spil i de antropologiske og arkæologiske ideer om disse samfund. Derfor har der været skrevet og diskuteret uhyre meget om dem. Forståelsen af disse samfund og problemerne vedrørende deres repræsentativitet for vor fortid indgår stadig i meget hårde debatter i antropologien i dag. Dette vil blive illustreret i det følgende, hvor de forskellige teoriers oprindelsesmyter og deres centrale debatfelter kort vil blive præsenteret.

Evolutionismens vilde

Evolutionsteoriene var i stor udstrækning et opgør med skabelsesberetningen. Stenalderen – i disse teorier kaldet vildskaben som lå forud for barbariet og civilisationen – var det sted, denne debat var hårdest. Dette kan tematiseres i forskellige debatter. Den største og mest overordnede var naturligvis verdenshistoriens karakter. Evolutionisternes udviklingsoptimisme og ikke mindst darwinismens såkaldte abeteori – menneskets afstamning fra aberne ved naturlig udvælgelse i eksistenskampen (survival of the fittest) – blev kraftigt kritiseret af kirken. I store dele af den kristne kirke så man på historiens forløb som en devolution – en tilbagegang fra paradiset til dommedag. Med de arkæologiske fund – og de manglende fund af effekter, som var mere avancerede end tidens teknologi som f.eks. flyvemaskiner – måtte kirken erkende, at i det mindste teknologien skulle

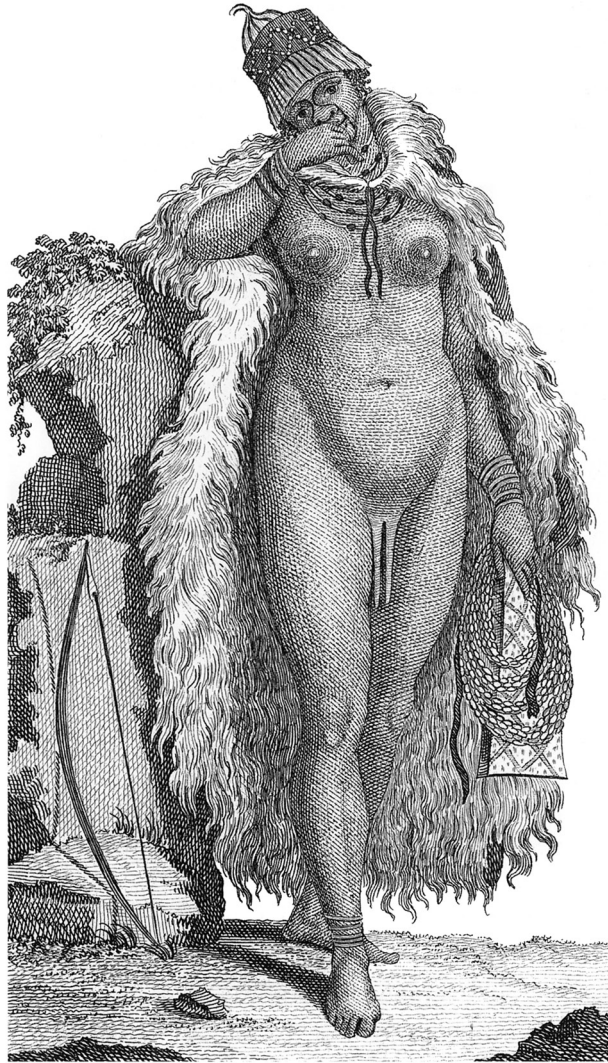

Fig.5. At hottentotterne også levede sexuelt dyrisk kunne ses af kvindernes enorme skamlæber. Billeder som dette tjente til at advare kvinder i Europa mod syndens konsekvenser.

(Efter Le Vaillant 1801 p. 398)

That Hottentots also lived sexually like animals could be seen from the enormous labiae of the females. Illustrations like this were used to warn women in Europe against the consequences of sin.

(After Le Vaillant 1801)

forstås evolutionært. Til gengæld insisterede repræsentanter for kirken på, at den åndelige udvikling gik tilbage. Det satte gang i en mængde studier af den åndelige eller religiøse udvikling. Her blev åndetroen af en af antropologiens grundlæggere, E.B. Tylor, fastlagt som den oprindelige religion, idet den udsprang af en fundamental menneskelig erfaring om menneskets deling i sjæl og legeme. De døde kunne optræde i drømme, ligesom man i drømme kunne befinde sig et andet sted end der, hvor kroppen var. Først langt fremme i udviklingen opstod monoteismen, troen på kun én gud. Andre antropologer som f.eks. J. Frazer udviklede dette skema videre til, at religionen på et højt stadium udviklede sig til videnskab. Hermed

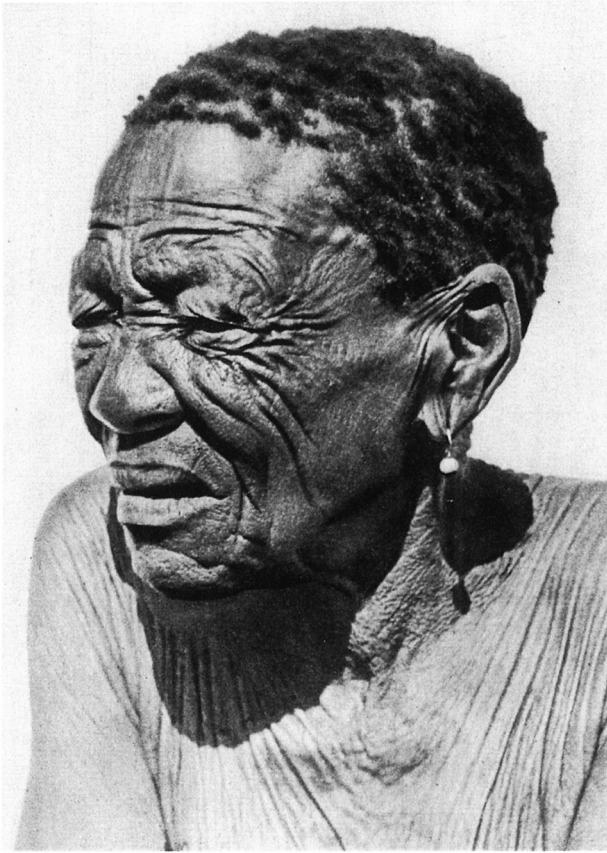

Fig.6. Hottentotterne havde dog også deres fortrin som f.eks. Narina, hvis 'yndige former', ifølge Le Vaillant, hvis tjenerinde hun blev, 'dannede et skønt billede; det var den yngste af gratierne i en hottentotkvindes skikkelse'. I Moesgårdbogsamlingens udgave af Le Vaillant, som er brugt til den forrige illustration, er billedet skåret ud. Den slags nøgenbilleder var det legitimt at indramme og hænge op, da de jo var videnskabelige.) (Efter Storgaard 1930 p.120).

Hottentots had their good points too, like Narina, whose 'graceful curves' according to Le Vaillant, whose servant girl she became, 'were a beautiful sight; it was the youngest of the Graces in the form of a Hottentot woman'. (After Storgaard 1930).

var ikke blot kirkens devolutionsopfattelse tilbagevist, men kristendommen var også i konsekvens af disse betragtninger reduceret til et stadium i menneskets åndelige udvikling, der for nogle antropologer ikke engang var det endelige og dermed sande.

Et andet stort debateme var den oprindelige familie. Den bibelske historie startede med en patriarkalsk familie, hvor faderen havde den totale myndighed over alle husholdets medlemmer. Denne enhed blev med tiden og befolkningstilvæksten til mange familier, som sluttede sig sammen i stammer, som også blev mange og derfor dannede stater under en konge. Denne opfattelse fik i 1861 et grundstød af en schweizisk jurist, J. J. Bachofen, der ved studiet af græske myter opdagede et matriarkat, en moderstyret familie, som han placerede forud for patriarkatet. Denne idé tog en lang række antropologer til sig, og forklaringen på matriarkatet blev, at kun moderen på dette primitive stadium var kendt på grund af forskellige former for gruppeægteskab. Dette førte logisk til, at den familieform, der måtte gå forud, og som blev fastlagt til den tidligste tid af vildskaben, var promiskuiteten, det vil sige ingen familieform.

Hermed udviklede der sig igen et antikirkeligt udviklingsskema. I starten var der promiskuøse grupper, som udviklede sig til matriarkater, som igen ved ejendomsrettens indførelse blev til de patriarkater, den bibelske historie havde som oprindelsen. Stenalderens familieformer var således promiskuiteten og det matriarkalske gruppeægteskab. Logikken i dette skema var klar, men de moralske konsekvenser uoverskuelige. Disse familieformer er derfor ikke blevet specielt ført frem i forhold til den danske stenalder. Det skal også tilføjes, at man ikke fandt disse familieformer i de samfund, der dannede grundlag for disse overvejelser. Promiskuiteten var en ren logisk konstruktion, mens matriarkatet ud over at være logisk og kendt fra beretninger om det klassiske Grækenlands lyki-er, baserede sig på observationer af samfund med afstamning i moderlinie – matrilineære samfund. Selv i disse matrilineære samfund viste det sig dog senere, da de blev undersøgt nærmere, at det var mændene, der havde magten.

Endelig skal et sidste debatfelt nævnes. Fortiden kunne dels betragtes som dyrisk, hvor alle kæmpede mod alle i en behård eksistenskamp, og

Fig.7 og 8. Tasmanerne blev i både evolutions- og de kulturhistoriske teorier betragtet som nogle af de mest primitive mennesker. Dette blev understreget ved en 'abeliggørelse' af deres udseende. Her ses det fotografiske oplæg (Efter Tischner 1939 p. 2 og Erslev 1865 p. 257).

In both the evolutionist and cultural historical theories the Tasmanians were regarded as being among the most primitive peoples. This was emphasized by making their appearance more apish. (After Tischner 1939 and Erslev 1865).

Fig.9. Den australske urbefolkning blev efter århundredeskiftet berømt som verdens mest primitive mennesker. Oprindelsesstudier med dem som udgangspunkt blev gjort af E. Durkheim, B. Malinowski, F. Engels, H. Cunow, S. Freud, K. Birket-Smith o.m.a. (Efter Passarge 1954 p. 225).

After the turn of the century the Australian aborigines became famous as the world's most primitive people. Studies of their origin with this as point of departure were made by E. Durkheim, B. Malinowski, F. Engels, H. Cunow, S. Freud, K. Birket-Smith, and many others (After Passarge 1954).

hvor det var instinkterne, der styrede livet, dels som en nu forladt paradisiske tilstand, hvor alle var frie og lige. Således havde socialistisk orienterede forskere en idé om, at den vilde tilstand og dermed stenalderssamfundene repræsenterede urkommunismen og derfor var paradisisk, mens liberalistiske forskere for det meste så udviklingen som et fremskridt fra den oprindelige dyriske tilstand. En af de store evolutionister, Herbert Spencer, fremstillede således fortiden som dyrisk og ussel bl.a. med henvisning til den måde, amerikanske indianere levede på. Socialdemokraten Karl Kautsky hævdede herimod den urkommunistiske, paradisiske tilstand og forklarede indianernes elendige liv ved kapitalismens ødelæggende indflydelse. Vildskaben indgik således dengang – som nu – i en kritisk debat om vor egen civilisation, og dengang som nu kunne man både hævde, at det dyriske var det oprindelige, og at det dyriske var vor egen civilisation.

Diffusionismens eller kulturhistoriens urkultur

Kulturhistorien udsprang af den tyske historieforskning, og til forskel fra evolutionismen havde den en forklaring på, at ikke alle kulturer havde udviklet sig. Udgangspunktet var, at mennesket af natur var dovent og derfor ikke udviklede sig af sig selv. Faktorer som forskellige klimatiske

forhold (uden for de tropiske og de arktiske områder), stor befolkningstæthed eller en stærk kontakt mellem forskellige kulturer kunne i enestående tilfælde tvinge en udvikling i gang. Den højere kultur, der kom ud af dette, ville derefter sprede sig ud over kloden på de lavere kulturers bekostning. Et debattemne i forlængelse heraf var, når denne teori blev brugt i den nationale arkæologi, om kulturerne spredte sig sammen med menneskene, det vil sige om et kulturskifte var tegn på en folkevandring, eller om kulturen kunne sprede sig fra folk til folk. Dette var baggrunden for, at man i perioden før 2. verdenskrig inden for såvel antropologien som arkæologien opererede med folkevandringer som forklaring på radikale ændringer i fundene. For dansk arkæologi var en uheldig konsekvens af såvel folkevandrings- som kulturvandringsopfattelsen, at vi havde fået al fornyelse fra Tyskland, og det var jo i visse perioder ikke så populært. Det er jo mere tilfredsstillende, hvis det er vort folks egen

Fig.10. Også Australerne blev fremstillet som dyrisk-primitive af udseende. Ved at vælge de rette personer og den rette kameravinkel, kunne det dokumentariske fotografi fastholde de gamle fordomme. (Efter Buschan 1914 bd. 1 p. 153).

Also the Australians were represented as beastlike and primitive in their appearance. By choosing the right subjects and the right camera angle documentary photography could hold fast the old prejudices. (After Buschan 1914 vol. 1).

Fig.11. Også de australske mænds vildskab kunne fremstilles fotografisk ved den rette opstilling. (Efter Buschan 1914 bd. 1 p. 193).

Also the savagery of the Australian men could be demonstrated with the right photographs. (After Buschan 1913 bd. 1).

genialitet, der ligger bag den danske forhistoriske og historiske udvikling. Denne selvstændige udvikling kunne begrundes med stor befolkningstæthed i de afgørende ændringsperioder. At vor genialitet dertil også havde bidraget til udviklingen i verden blev teoretisk klaret ved at betragte kulturspredningen som en spredning af enkelte kulturelementer og ikke, som i den tyske antropologi, af hele kulturkomplekser. Og betragtedes historien som en spredning af kulturelementer, så havde vi danskere ifølge dansk antropologis leder i perioden, K. Birket-Smith, helt op i samtiden bidraget med langt flere kulturelementer til verdenshistorien, end det kunne forventes ud fra vort folks ringe størrelse.

I den kulturhistoriske teoris verdensbillede var mennesket som nævnt i bund og grund dovent. Opfindelser var ikke resultatet af en lovbunden udvikling, som styrede menneskene, men var en enkeltstående historisk begivenhed. Dette blev formuleret på den måde, at opfindelser kun blev gjort én gang, da det altid var lettere at låne hos naboen end selv at udvikle noget nyt. Derfor kunne kulturspredningerne spores historisk, ligesom man i den yderste periferi af verden endnu kunne finde de oprindelige kulturer i levende live. De var endnu ikke blevet 'overlejet' af senere kulturer. Men disse studier hastede på grund af vor egen kulturels stærkt ekspansive karakter.

I den tysk-østrigske etnografi blev de kulturhistoriske studier domineret af katolske patere, og den mest kendte, W. Schmidt, bragte atter kristendommen på banen i disse studier. Ved et stort, sammenlignende studium af religion i de mest primitive samfund fandt han, at der oprindeligt havde eksisteret en urmonoteisme – en utro på kun én gud. Denne gud blev alle steder betragtet som en fader og en skaber, som efter døden belønnede de moralske med evig lykke i himmelen og straffede de umoralske med helvede under jorden. Denne guddom havde oprindeligt gået på jorden og var derefter steget til himmels, hvor man ved bøn kunne henvende sig til ham. Når så mange samfund, der for årtusinder siden havde spredt sig ud over jorden og ikke siden havde haft kontakt med hinanden, havde en så ensartet religion, tydede det ikke blot på, at deres religion havde samme udspring, men også, at de havde fastholdt erindringen om den oprindelige kristendom. Åndetro, flerguderier o.s.v. var senere degenerationer heraf. Kirken var igen på banen, og antropologien kunne bidrage til at blotlægge den historie, der lå bag den bibelske.

Dette gjaldt også i fastlæggelsen af andre dele af urkulturen. I modsætning til evolutionisternes konstruktioner fandt Schmidt med henvisning

Fig.12. De mest primitive folk levede ifølge kulturhistorien i jordens mest perifere egne. De levede et moralsk og religiøst langt sandere liv end de senere degenererede folk. Den monogame familie karakteriserede disse folk som f.eks. Yaghan på Ildlandet. (Efter Tischner 1939 p. 98).

According to cultural history the most primitive peoples lived in the most peripheral and remote places. Their moral and religious life was far truer than that of later degenerate people. The monogamous family characterized such people, as for instance the Yaghan of Tierra del Fuego. (After Tischner 1939).

Fig.13. De fleste vilde var sorte folk som den australske urbefolkning og de afrikanske folk, men også 'den hvide race' havde sine vilde, Veddaerne på Sri Lanka. Her er de endog så primitive, at de bor i klippehuler. (Efter Buschan 1914 bd. 2 p. 63).

The majority of savages were black people like the Australian aborigines and the Africans, but also 'The White Race' had its savages, the Veddas of Sri Lanka. Here even they are so primitive that they live in caves. (After Buschan 1914).

til folk som pygmæerne og andamanerne, som var så primitive, at de endnu ikke havde stenredskaber, at den oprindelige familie var monogam og exogam, det vil sige en parfamilie, hvor ægtefællen blev fundet uden for familien. Det næste trin, som var repræsenteret af folk på Tasmanien og i det sydøstlige Australien, var også karakteriseret ved eksogami og monogami, men dertil kom, at kønnenes ligestilling blev opretholdt ved kønstotemisme, det vil sige, at hvert køn havde et særligt totem. Denne næste form, som man kun fandt rester af blandt andet i Afrika og Australien, havde indført flerkoneriet. Det var også på dette

stadie, at den religiøse degeneration satte ind, idet højguden i himmelen nu blev forenet med en dyrkelse af månen. Alle disse kulturkredse baserede sig på en jæger-samler økonomi. Overgangen til andre erhvervsformer skete med den efterfølgende eksogame, patrilineære form, som i sin tidligste form findes hos de højere jægere, og som senere fører over i kvægavl. Her fandt man således den bibelske, patrilineære familie med kvægavl og undertrykkelse af kvinderne, som patriarkerne praktiserede. Først herefter kom den matrilineære familie, som baserede sig på kvindernes udvikling af agerbruget.

Kulturhistoriens studier var meget konkrete, så derfor var der ikke mange forsøg på at generalisere urtilstanden. I den danske antropologi blev oprindelsestilstanden også diskuteret, men her rettede interessen sig især mod de arktiske områder, hvor det tidligste kulturlag blev kaldt kystkultur og det senere, som også var en jægerkultur, indlandskultur. Kystkulturen havde måttet sprede sig langs kysterne og floderne, fordi man ikke kunne jage på sneen i indlandet. Dette blev først muligt med sne-skoen og skienes opfindelse og den deraf følgende indlandskultur. Disse primitive kulturer fra jordens yderste periferi blev billedet på den første indvandring til Danmark efter istidens ophør, da forholdene i Danmark dengang måtte formodes at have været de samme som dem, der nu herskede i Arktis. Kernen i den rene eskimokultur, således som den havde været forud for den europæiske påvirkning, var således også kernen i den oprindelige danske stenalderkultur, således som den var trængt frem i takt med isens tilbagetrækning.

Kulturøkologiens jægere eller jæger-samlere

Evolutionisternes og kulturhistorikernes projekt var at fastlægge den globale udvikling eller historie som baggrund for bl.a. at forstå vor egen tidlige udvikling eller historie. Med kulturøkologien var de samfund, som var genstand for den antropologiske interesse, blevet interessante i sig selv. Alligevel var det dog klart, at forståelsen af disse samfund også kunne bidrage til forståelsen af vor egen fortid. Grundlaget herfor var, hvad man kunne kalde teknologisk determinisme, det vil sige, at en bestemt kombination af teknologi og omgivelser ville skabe den samme kultur på alle væsentlige områder. Vore fjerne forfædre måtte derfor have haft stort set samme kultur som nutidige samfund med en stenalder teknologi i omgivelser, der ligner dem, der var hos os i stenalderen.

På baggrund af bl.a. kulturøkologien udviklede nyevolutionismen sig, og her blev jæger eller jæger-samler samfundene, som de blev kaldt, et af de centrale forskningsfelter. Disse samfund blev anskuet som specielle tilpasninger til specielle omgivelser. Men ved komparative undersøgelser var man i stand til at udtale noget generelt om dem, og dette måtte så også have gyldighed for de fortidige jægersamfund. Denne generelle

bestemmelse af jægersamfundene kom i en bog af antropologen E. Service: 'The Hunters'. Jeg skal senere vende tilbage til bogens tidstypiske titel, for den mangler jo en henvisning til samlersiden og dermed kvinderne, hvad der naturligvis med den voksende kvindebevægelse i 1970'erne ikke gik upåttalt hen.

I Services fremstilling var jæger-samfundene baseret på familiemæssige relationer som det eneste strukturerende princip. Der fandtes to former for 'bands', som disse småsamfund blev kaldt. Det første og det mest originale var patrilokalt, det vil sige, at nye hushold ved ægteskab skulle bosætte sig i mandens fars band, og eksogamt – mand og kone skulle være fra forskellige bands. Den anden form kaldte Service for sammensatte bands, og de var karakteriseret ved, at ovennævnte principper ikke var gældende. Dette tilskrev Service katastrofale følger af kontakten med andre folk eller naturkatastrofer. Herved havde han fået forklaret alle de tilfælde, der ikke passede til hans model, for i 1960'erne var der jo intet samfund, som havde været totalt upåvirket af andre – især de europæiske – samfund.

Forklaringen på, at det patrilokale, eksogame band var det oprindelige, var, at mændene i en gruppe måtte holde sammen, da jagten krævede stærk koordinering, mens kvindernes indsamling kunne ske individuelt. Dertil kom, at der måtte indgås politiske alliancer med de omkringboende af hensyn til bevarelsen af freden og på grund af, at jagten ikke kunne begrænses territorielt. Derfor de eksogame ægteskaber, som reelt var etablering eller bekræftelse af politiske alliancer mellem grupperne indgået af mændene ved udveksling af kvinderne. At det drejede sig om politiske alliancer blev bekræftet af to institutioner: levirat, det vil sige, at en kone ved mandens død overgik til mandens bror, og sororat, det at en mand ved konens død fik konens søster som kompensation. Den større territoriale integration skete i form af broderskaber som f.eks. totemgrupper. Disse overordnede integrationsmekanismer kom til udtryk ved store ceremonielle sammenkomster, når resurcerne var til det.

Arbejdsdelingen var baseret på køn og alder. Kvinderne samlede ind, mens mændene gik på jagt. Teknologien var meget simpel, da den skulle kunne transporteres rundt. Mændene havde forskellige former for våben som spyd, bue og pil, mens kvinderne havde en gravestok og forskellige former for beholdere eller net til at transportere det indsamlede i. Bandet fungerede på en måde som en økonomisk enhed. Da den enkeltes resultat af jagt eller indsamling var usikkert, deltes resultatet af hver dags indsats ligeligt mellem medlemmerne. Forudsætningen for dette udvekslingssystem var ifølge Service, at mændene var af samme slægt. Havde de ikke været det, ville de ikke have delt. Også andre ting cirkulerede for at forhindre fjendskab. Der var således ikke nogen mulighed for, at ejendom kunne danne grundlag for et klassesamfund.

Der var ikke nogen formel politisk ledelse, men mænd havde større autoritet end kvinder og ældre større autoritet end yngre. Dette placerede de ældre mænd som den mest indflydelsesrige gruppe, hvad der igen kunne legitimeres ved, at de havde både det største kendskab til jagten og til den sociale og rituelle adfærd. Den rituelle adfærd knyttede sig tæt til troen på ånder, herunder forfaderånder, som igen legitimerede de sociale adfærdsnormer.

Services stenalder var således et egalitært, nærmest urkommunistisk samfund, omend han stærkt pointerede, at det intet havde med kommunisme at gøre, idet det skulle betragtes som et samfund, der levede i det samme fællesskab, som findes inden for en familie. Dertil kom, at fællesskabet og freden var en nødvendighed for disse samfunds overlevelse, hvorfor institutionerne var indrettet på at imødegå menneskets iboende egoisme. Udveksling af føde og andre ting skabte freden internt i bandet, udvekslingen af kvinder skabte freden mellem bands. Den amerikanske vinkel på fortidens mennesker fornægtede sig ikke. Den urkommunisme, som var det menneskelige samfunds oprindelse på den anden side af jerntæppet, og som i sin konkrete udformning til forveksling lignede Services model, blev i den kolde krigs periode erstattet af det amerikanske samfunds centrale enhed, familien.

Et af de eksempler, der kom til at stå centralt i den nyevolutionistiske jæger-samler debat, var C.M. Turnbulls undersøgelser af pygmæerne i Congo i slutningen af 1950'erne. Disse grupper havde P. Schebesta, der samarbejdede med ovennævnte W. Schmidt, allerede i 1920'erne undersøgt, og hans resultat var bl.a., at pygmæerne var bantuerne slaver. Dette afviste Turnbull med henvisning til, at Schebesta kun havde observeret pygmæerne, når de var i forbindelse med bantuerne. Her opførte de sig ganske rigtigt som bantuerne undergivne. Men så snart pygmæerne var vendt tilbage til skoven og var sig selv, levede de en ren og uforfalsket jæger-samler tilværelse i frihed, lighed og rimelig velstand, helt uafhængig af de produkter, landsbyerne kunne tilbyde – og dette på trods af at de havde mistet deres eget sprog og talte samme sprog som de omkringboende agerbrugere. Turnbull fandt endog ud af, at denne adskillelse blev rituelt markeret, hver gang noget vigtigt skulle foregå. Pygmæerne kunne således studeres som et eksempel på en renlivet jæger-samler kultur og dermed som repræsentant for udviklingens tidligste trin. Dette forsøg på at fastholde jæger-samler samfundene som udsagn om vor tidligste udvikling krævede en påvisning af deres isolation fra resten af verden. Netop denne påstand skulle senere, som jeg vil komme ind på, blive et helt central debatfelt i 1980'ernes antropologi.

I forbindelse med den kulturøkologiske og nyevolutionistiske genetablering af den menneskelige oprindelse udsprang der mange hede debatter, af hvilke kun nogle få skal præsenteres.

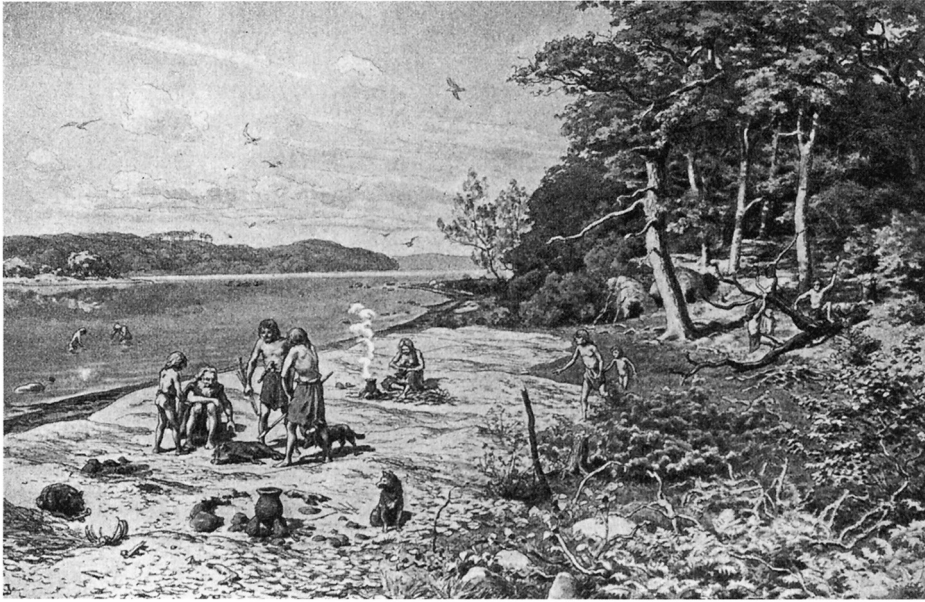

Fig.14. Den danske ældre stenalders folk blev fremstillet romantisk. Dette billede viser en romaniseret fremstilling af det stille, virksomme liv på jord. (Efter Schiøtt 1901 koll. 5-6).

Danish Old Stone Age people were portrayed romantically. This picture presents a romantic picture of a quiet active life on earth. (After Schiøtt 1901).

Samtidig med nyevolutionismen var der inden for antropologien en stærk debat vedrørende analysen af de økonomiske forhold i primitive samfund. En gruppe antropologer hævdede, at økonomien skulle forstås ud fra kulturen, en anden at den skulle forstås ud fra menneskets natur med profitjagt, valg og konkurrence om begrænsede ressourcer som centrale faktorer. Nyevolutionisterne hævdede det første, og som et led i denne debat skabte antropologen M. Sahlins en helt ny og paradisiske forståelse af jæger-samler samfundet, som han i tidens flower-power ånd karakteriserede som 'Zen vejen til overflod'. Overflod var ikke kun et resultat af en stor rigdomsophobning som i vor materialistiske verden. Overflod kunne også, som det netop var karakteristisk for jægersamfundene, være resultatet af et lavt behovsniveau.

I sin argumentation for de oprindelige overflodssamfund lagde Sahlins vægt på, at disse samfund ideologisk set altid havde været betragtet som fattige subsistenssamfund, hvor kampen for overlevelse var hård og resultatet af indsatsen ringe og usikker. Det svarede til vor evolutionistiske opfattelse af udviklingen som ét langt fremskridt. Dertil kom, at de jægersamfund, man observerede, var de mest marginale. De eksisterede kun i de områder, hverken agerbrugskulturer eller industrikulturen kunne bruge. Ligesom den tidligere nævnte K. Kautsky mente også Sahlins, at jæger-samlernes fattigdom kunne tilskrives senere tiders marginalisering

af dem, men Sahlins påpegede samtidig, at de også repræsenterede ekstreme eksempler. Forholdene for de fleste oprindelige samfund har været meget bedre.

Det karakteristiske ved jæger-samler samfund var ifølge Sahlins, at behovene hurtigt blev tilfredsstillet, at råstofferne til redskaber m.v. var alment tilgængelige, samt at alle kunne fremstille alt. Da disse samfunds eksistens byggede på mobilitet, og da alt skulle bæres – af kvinderne, da mændene konstant skulle være klar til jagt eller forsvar, var der også grænser for, hvor megen materiel rigdom, de tilegnede sig. I og med at deres behov var små og få, i og med at de levede en 'want not, lack not'-økonomi, levede de således i et overflodssamfund. De kunne have produceret meget mere, men kulturen gav ingen anledning til dette. De var således ifølge den romantiske Sahlins ikke fattige, men frie. Sahlins konkluderede således efter en præsentation af tre undersøgelser af hhv. to grupper australske indfødte og en gruppe buskmænd, at de kun brugte meget lidt tid på at producere den nødvendige føde og de nødvendige redskaber: 3-5 timer pr. voksen producent pr. dag. Og inkluderet i denne produktionstid var mange pauser, arbejde i et roligt tempo og et relativt ringe antal producenter i forhold til konsumenterne. Dertil kom, at de brugte en del af denne tid på ikke blot at skaffe sig føde, men at skaffe sig den føde, de satte særlig pris på. Skulle de blot skaffe til forsørgelse slet og ret, kunne det gøres endnu hurtigere.

Sammenligner man disse tal med arbejdstiden i agerbrugssamfund og industrisamfund, viser det sig, at evolutionen med den teknologiske udvikling nok betyder en større og større energiomsætning, men den betyder også en længere og længere arbejdstid samt et større og større utilfredsstillet behov. Fattigdommen skabes kulturelt som en forskel mellem de kulturelt betingede behov og mulighederne for deres indfrielse, og her har det moderne markedssystem skabt en mangel i en grad, der aldrig tidligere har været kendt. Udviklingen var således en modsætningsfyldt proces: Den skabte på samme tid både voksende rigdom og voksende fattigdom.

På denne baggrund kom udviklingen af agerbruget også til at stå i et andet lys. Med den viden om planterne, som jæger-samler samfundene havde, kunne de have udviklet agerbrug meget tidligere. Problemet var derfor, hvorfor de ikke havde gjort dette store evolutionære fremskridt. Sahlins materiale pegede på et svar: Det ville have medført en langt større arbejdsindsats, så udviklingen af agerbrug skete først, når man var tvunget til det. Denne tvang blev af arkæologer tilskrevet befolkningspresset, enten i form af at man slet og ret blev for mange, til at omgivelserne kunne bære det med en jæger-samler teknik, eller i form af at omgivelserne pludselig skiftede karakter, således at man var tvunget til at udvikle agerbruget som en alternativ føderesource.

Sahlins hypotese om det oprindelige overflodssamfund byggede på et meget snævert materiale, men synspunktet fik alligevel et stort gennemslag. Nok var materialet snævert, men de tre samfund, Sahlins især byggede sin hypotese på, levede under helt ekstreme naturforhold, så man måtte formode, at arbejdstiden i mildere og rigere egne havde været væsentlig mindre. Dertil kom, at i 1960'ernes civilisationskritiske periode kunne ideen om et oprindeligt, antimaterialistisk urparadis vinde bred tilslutning.

Kønskampen i/om jæger-samler samfundene

Som nævnt var titlen på E. Services bog fra 1966: 'The Hunters'. To år senere udkom en bog, der fik endnu større betydning for forståelsen af jægersamfundene: R.B. Lee og I. DeVores 'Man the Hunter'. Opfattelsen af de tidligste samfund i disse to bøger afspejlede stort set den opfattelse, C. Darwin godt 100 år tidligere havde givet udtryk for, nemlig at de tidlige mennesker havde levet i små jagtgrupper bestående af monogame eller polygyne (en mand kan gifte sig med flere kvinder) enheder, og at det var manden, der i kraft af, at han kæmpede eksistenskampen, udviklede menneskeheden. Da kvinderne blev forsørget af mændene, var de ikke på samme måde udsat for naturlig udvælgelse. Kvindernes held var den tvekønnede formering, som trak dem med op gennem den udvikling, mændene skabte. I den moderne udgave var det mændenes jagt, der var årsag til hele menneskets teknologiske, sociale, kulturelle og intellektuelle udvikling. Mændenes jagt var således årsag til udviklingen af oprejst gang, teknologi, sprog, arbejdsdeling og den monogame familie. Kort kunne forholdet mellem kønnene udtrykkes på den måde, at mændene ydede forsørgelse og beskyttelse til gengæld for kvindernes seksuelle og reproduktive tjenester. Et sådant grundsyn kunne naturligvis ikke stå uantastet med den opblomstring af kvindebevægelsen, der skete i den vestlige verden. Alternativet blev formuleret i en artikel fra 1971 af Sally Linton: 'Woman the Gatherer'.

I 1960'erne og 1970'erne var forskellige former for økonomisk determinisme centrale teoretiske elementer i analyserne af samfund. Således kunne mændenes magt begrundes i deres centrale økonomiske rolle som forsørgere. Nu viste det sig bare, at i langt de fleste jæger-samler samfund blev hovedparten af føden – op mod 80 % – indsamlet af kvinderne. Den økonomiske teori vaklede derfor, hvis man skulle fastholde manden som den udviklingsskabende faktor. I stedet blev kvinden placeret i denne ærefulde position med argumenter som, at den oprejste gang skyldtes kvinderne, der på deres søgning efter føde skulle bære både føde og børn, at de første teknologiske opfindelser blev gjort af kvinder i form af bæredskaber til børn og den indsamlede mad, at det sociale var udviklet – ikke i mændenes koordinering af jagten, som var et meget sent udviklet

Fig.15. Andamanerne blev i det 19. århundrede betragtet som meget vilde folk. De var blevet slået ned med hård hånd, da englænderne havde etableret fangelejre på deres øer. Deres påståede grusomhed gjorde, at Conan Doyle kunne fremstille en andamener som et morderisk, grusomt dyr i en af fortællingerne om Sherlock Holmes. I virkeligheden var de meget fredelige mennesker. (Efter Buschan 1914 bd. 1 p. 316).

In the 19th century the Andaman Islanders were regarded as very savage. They were suppressed with a heavy hand when the British set up a prison camp on their islands. Their alleged cruelty had the result that Conan Doyle could portray an Andaman Islander as a cruel, murderous beast in one of the Sherlock Holmes stories. In reality they were very peaceful. (After Buschan 1914 bd. 1).

fænomen, men i de modercentrerede familiers deling af føden på de bopladser, hvor de havde samlet sig for at kunne spise maden i mere fredelige omgivelser end på det åbne land. Det kød, jægerne bragte hjem, blev fordelt mellem mødres og søskendes familier og var således ikke 'betaling' for seksuelle ydelser.

Disse feministiske oprindelsesbetragtninger førte efterhånden til mere balancerede modeller, hvor begge køn i samarbejde blev tildelt æren for udviklingen. Men også det gamle synspunkt havde sine fortalere i det, man kunne kalde barselorlovsmodellen. Således argumenterede O. Lovejoy i 1981 i artiklen 'The Origin of Man' for, at der var en modsætning mellem kvindernes produktive og reproduktive aktiviteter. På grund af fødsler og amning var kvinderne forholdsvis immobile og måtte forblive i nærheden af lejren, hvorfor mændene måtte fungere som forsørgere, også hvad indsamling angik. Indsamlingsmodellen som basis for menneskets udvikling kunne derfor fastholdes, men da mændene var forsørgere af de bofaste, monogame kvindelige fæller, var de igen udviklin-

gens vigtigste agenter. Kort kunne dette udtrykkes på den måde, at mændene skabte udvikling, kvinderne børn.

Marxismens jæger/jæger-samler produktionsmåde

Et centralt forskningsfelt inden for den marxistiske antropologi, der udviklede sig i 1960'erne og 1970'erne var evolutionen, og her var jæger-samler samfundene centrale som den sociale udviklings oprindelse. Da disse samfund var klasseløse – urkommunistiske – og derfor også vel-egnede til marxismens kritik af det moderne samfund, blev de fremstillet lige så romantisk i et marxistisk perspektiv, som de blev det i det kultur-økologiske perspektiv.

Jæger-samler samfundene og deres udvikling viste sig imidlertid at skabe store vanskeligheder for en marxistisk antropologi. Logikken i udviklingen udspandt sig inden for marxismen omkring sociale modsætninger eller teknologiske udviklinger, og disse var vanskelige at finde i samfund, der som udviklingens udgangspunkt pr. definition var egalitære, og som på grund af deres simple teknologi netop var eksempler på de tidligste samfund. Enkelte forsøg blev gjort med en modsætning mellem kønnene eller mellem de unge og de gamle, men det var til gengæld uforeneligt med den urkommunistiske idyl. Overgangen til de såkaldte stammesamfund syntes ikke at være konsekvens af nogen nødvendig udviklingslogik, hvorfor der også her blev henvist til mere tilfældige udviklingsfaktorer som overbefolkning eller fastboenhed på grund af rigelige lokale resourcer.

Den antropolog, hvis arbejder med dette emne blev bedst kendt, var franskmænd C. Meillassoux, som i tidens ånd benævnte disse samfund 'jægersamfund'. Han byggede med inspiration fra den foromtalte C. M. Turnbolls undersøgelser hele forståelsen af disse samfund op på en logik, der udsprang af forholdet til jorden. Det centrale var, at der ikke blev investeret arbejde i jorden eller i skoven. Man tilegnede sig blot de færdige produkter ved jagt og indsamling. Derfor var der ikke noget økonomisk grundlag for faste strukturer i form af hierarkier, lokalgrupper eller slægtskabsgrupper. Produkterne blev ikke ophobet eller oplagret, hvad der gav en usikker økonomi. Denne usikkerhed samt det forhold, at jagten var en kollektiv indsats, blev modsvaret af, at produkterne umiddelbart blev delt og konsumeret. Herefter var der ingen, der havde fordringer på hinanden, hvad der førte til stor individuel mobilitet mellem grupperne. Da fordelingssystemet i lokalgrupperne skete umiddelbart, var der heller ikke nogen binding mellem forældre og børn eller mellem ægtefæller. Parforholdene var derfor kortvarige, tilfældige og kunne let opløses. Børnene og de ældre var gruppens og ikke slægtens ansvar, hvorfor der ikke var noget slægtskabssystem. Beslutninger blev truffet af de involverede: I forbindelse med indsamlingen var det de pro-

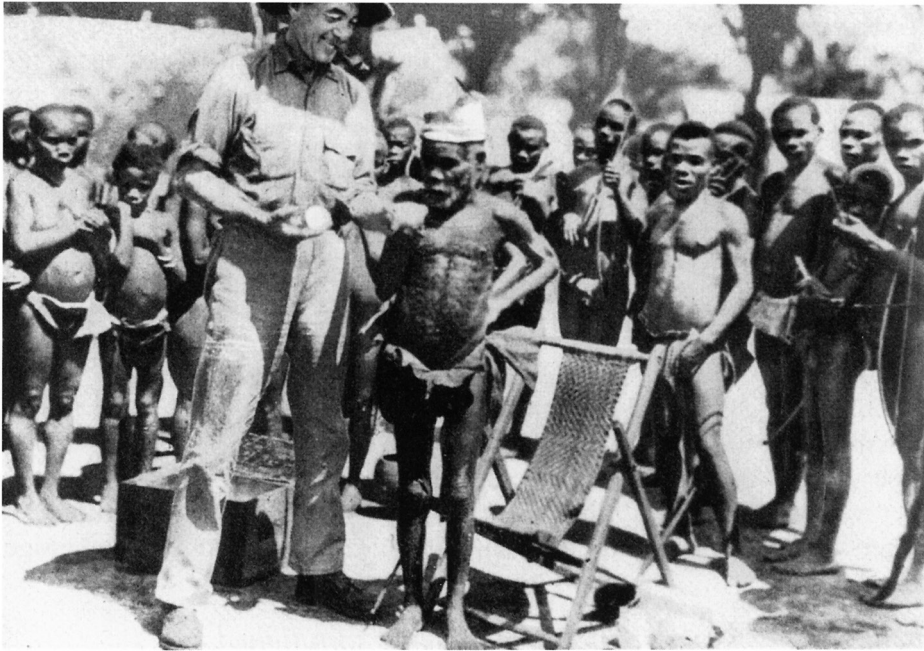

Fig.16. I det 19. århundrede havde man mistet troen på de monstre, herunder pygmæer, som man siden den klassiske oldtid havde troet eksisterede. Det vakte derfor stor opmærksomhed, da de blev 'opdaget' af Schweinfurth i 1870. (Efter Passarge 1954 p. 122).

In the 19th century belief had been lost in the monsters that had been supposed to exist since Classical Antiquity. It aroused considerable attention when they were 'rediscovered' by Schweinfurth in 1870. (After Passarge 1954).

duktive kvinder, i forbindelse med jagten de unge mænd og i forbindelse med det religiøse de ældre mænd. Der var således intet grundlag for et politisk hierarki. Da arbejdsdelingen kun var baseret på køn og alder, var der heller ikke nogen specialistkunnen, der kunne gøre nogen afhængig. Jægersamfundet var således nærmest et anarkistisk samfund, hvor alle var lige, og hvor den enkelte primært på grund af forsyningsikkerheden og sikkerheden i forhold til de vilde dyr nok var afhængig af at være i en gruppe, men ikke af at være i nogen bestemt gruppe eller i den samme gruppe over længere tid.

Med Meillassoux's logiske afskaffelse af slægtskab i jægersamfundet er han på en måde nået frem til det samme logiske resultat som de tidlige evolutionister. Men i 1960'erne kunne promiskuitet ikke forarge ret mange, og idéen om et efterfølgende matriarkat var manet i jorden, så i stedet blev ægteskabssystemet formuleret som en form for seriel monogami, hvor man gik fra det ene parforhold til det andet, og somme tider flerkoneri. Det skal dog også nævnes, at andre marxistiske forskere især med reference til den australske urbefolkning gjorde slægtskabet til den centrale sociale struktur i jægersamfundene.

Meillassoux's opfattelse af jægersamfundene var logisk bygget op i forhold til en forståelse af disse samfund, men fraværet af nogen form for social struktur gjorde det umuligt at finde en nødvendigheds logik for udviklingen til stammesamfund. Meillassoux kom med flere bud i de forskellige udgaver, hans arbejde med jægersamfundene udkom i, men ingen af dem var logiske i forhold til udgangspunktet. Det samme gjaldt alle de andre behandlinger af jægersamfundene inden for den marxistiske antropologi. Den interne strukturs logik blev blotlagt på forskellige grundlag – herunder som nævnt også slægtskabets logik, som andre forskere fandt, var centralt – men nogen udviklingslogik eller evolution som en logisk og nødvendig konsekvens af disse samfunds struktur kunne ingen finde. Og hertil kunne man jo føje, at det ikke var så sært, da de eksempler, man tog udgangspunkt i, netop inden for denne teoris opfattelse var karakteriseret ved, at de ikke havde udviklet sig til noget andet. Det var jo det, der gjorde dem relevante som objekter for studiet af jægersamfund og som repræsentanter for vor tidligste samfundsmæssige fortid.

Kampen om jæger-samler samfundenes fortidighed

I alle de hidtil omtalte analyser var der ikke tvivl om, at de nutidige jæger-samler samfund på en eller anden måde kunne danne grundlag for refleksioner over de tidligste menneskelige samfund. I bund og grund har dette baseret sig på en form for teknologisk determinisme, idet det var ensartetheden i disse samfunds teknologi og de arkæologiske fund, samt det forhold, at disse samfund ikke havde agerbrug eller tamdyravl, der dannede grundlag for denne holdning. Men på det seneste har dette været genstand for en kritik fra to sider, hvoraf den ene førte til en intens debat.

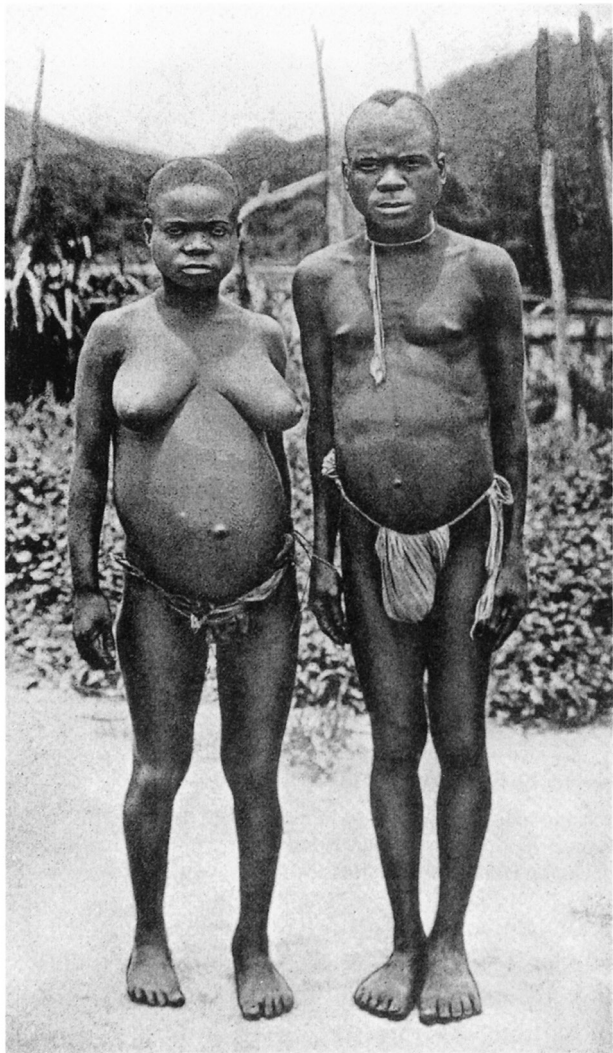
Som al anden antropologi blev også jæger-samler forskningen ramt af den postmodernisme, som fremstillede antropologien generelt som et vesterlandsk kulturelt fænomen, hvorfor det ikke var muligt at opnå nogen forståelse af andre kulturer, endsige placere dem i nogen tidsmæssig eller udviklingsmæssig ramme. De fremmede kulturer var slet og ret anderledes, og de antropologiske analyser var i dette perspektiv blot udtryk for vor egen kulturs selvreflektion. Denne kritik var generel, og havde ikke specielle vinkler på jæger-samler forskningen.

Det andet angreb var meget mere konkret. Det kom fra en gruppe antropologer, som gjorde op med ideen om, at man kan undersøge de enkelte kulturer eller folk isoleret. Deres udgangspunkt er, at alle samfund i dag – og også lang tid tilbage – har været påvirket af og skal forstås ud fra de globale systemer, ikke mindst den globale kapitalisme. For dem er det verdenssystemerne, som er det centrale for forståelsen af det enkelte samfund.

Fig.17. I de nyevolutionistiske teorier i 1960'erne blev især pygmæerne og buskmændene eller san, som de egentlig hedder, fremstillet som typiske eksempler på vor egen tidligste tid. Dette skete i en romantiseret form som fredelige folk med både kønsmæssig og aldersmæssig lighed. (Efter Buschan 1914 bd. 3 p. 97).

In the neo-evolutionist theories of the 1960's particularly the Pigmies and Bushmen (or San, to use their proper name) were portrayed as typical of our own earliest past. This was in a romanticized form as peaceful people with equality between the sexes and ages. (After Buschan 1913).

Med R.B. Lee i spidsen var buskmændene især i den amerikanske antropologi blevet analyseret som (på ganske få undtagelser nær) repræsentanter for vor egen fortid. Men nu viste E.N. Wilmsen og J.R. Denbow, at arkæologiske og historiske vidnesbyrd dokumenterede, at buskmændene ikke havde været jæger-samlere i den forhistoriske betydning i de seneste 1500 år, samt at deres liv baseret på jagt og indsamling kun var ca. 100 år gammelt. Arkæologiske udgravninger viste, at de i stedet havde haft store tamdyrflokke, havde deltaget i store, til tider transkontinentale handelssystemer og i mange tilfælde havde været relativt fastboende og levet i stærkt hierarkiske politiske systemer. Handlen kulminerede med europæernes ankomst, men omkring 1890 brød den sammen, da der

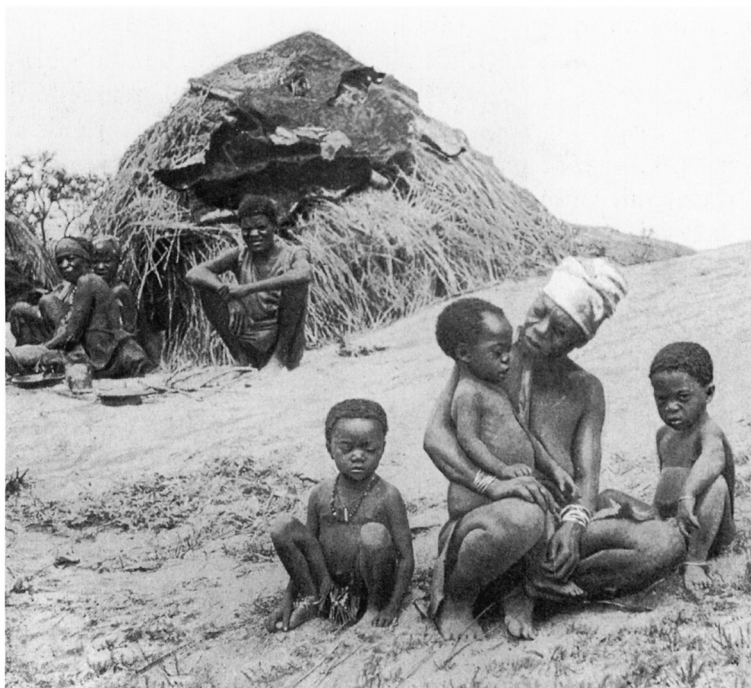

Fig.18. Et lykkeligt og antimaterialistisk liv, hvor ingen har for meget, ingen for lidt, og alle har, hvad de vil have; hvor familieidyllen udspiller sig i pagt med naturen o.s.v. Eller er det blot et udstødt pjalteproletariat i det kapitalistiske verdenssystems periferi? (Efter Buschan bd. 2 p. 332).

A happy anti-materialist life where no one has too much, no one too little, and everyone has what he wants; where the family idyll passes in harmony with nature, etc. Or is it just a rejected rags proletariat living on the periphery of the capitalist world system? (After Buschan vol. 2).

ikke længere var grundlag for kommerciel storvildtjagt. Området blev således 'tømt' for kommerciel aktivitet, men der var stadig dyr og planter nok til, at fattige indfødte fra forskellige grupper kunne leve af jagt og indsamling. Denne jagt og indsamling er derfor ikke et levn fra fortiden, men et resultat af den kommercielle kapitals sammenbrud og et tegn på en pjalteproletarisering af befolkningen. C.M. Turnbolls 1960'er-romantiske omvendning af pygmæerne fra bantuerne slaver til frie, egalitære jæger-samlere på oprindelige vilkår var hermed vendt rundt igen, blot med 1970'ernes og 1980'ernes centrale jæger-samlere, buskmændene som eksempel.

Lees svar på dette direkte angreb var, at de politiske økonomer (verdenssystemteoretikerne) generaliserede den senkapitalisme, som nu har spredt sig i området, til fortiden, og at de fællesskabsformer, der findes hos buskmændene, ikke er et resultat af fattigdom og dominans, men er en måde at forhindre, at nogle bliver for fattige og andre for magtfulde. Buskmændene er en modstand mod vort postmoderne samfundssystem, og det, de kan lære os, er at leve uden udbytning.

Mens en del antropologer således hævdede, at jæger-samler samfund skulle betragtes som enten en udstødning af fattige eller en arbejdsdeling inden for agerbrugs- og dyreavlsamfund, hvor nogle skaffede de vilde produkter ved jagt og indsamling, som de udvekslede med de dyrkede produkter og senere industriprodukter, fandt andre, at man ikke skulle generalisere denne model. Nogle samfund kunne repræsentere fortidige forhold, andre ikke. Det måtte undersøges i hvert enkelt tilfælde. S. Kent sammenfatter det på den måde, at disse samfund ikke er fortid, men kan bidrage til at give en forståelse af fortiden, fordi man kan bruge dem til at teste hypoteser om fortiden på.

Tilsvarende mere forsigtig formulering kan man finde hos antropologen A. Kuper. Han har på det seneste taget til genmæle mod både verdenssystemteoretikerne og nogle antropologer, der har kritiseret ideen om, at buskmændene repræsenterer andet end sig selv. Dette sidste argumenteres med, at al kultur er specifik tilpasning til specifikke omgivelser, hvorfor den enkelte gruppe buskmænd ikke engang er repræsentative for buskmændene som sådanne. Kupers modsvar er, at fattige, udstødte buskmænd har en ensartet kultur, der er anderledes end den kultur, fattige og udstødte fra andre folk har. Buskmændene har således på trods af udveksling, tidligere dyreavl, tilpasning m.v. en distinkt kultur, og denne kultur kan man tillade sig at betragte som én variationsmulighed af de tidligere jæger-samler kulturer. Buskmændene har således stadig gyldighed for overvejelserne om fortiden.

Sammenfatning

Som det er fremgået, har mange tidstypiske temaer været oppe og vende i forbindelse med studiet af jæger-samler samfund, og centralt har hele tiden været ikke blot den virkelighed, antropologer stødte ind i på feltarbejder blandt folk uden agerbrug og/eller dyreavl, men også det oprindelighedsperspektiv, som var forbindelsen mellem disse studier af konkrete samfund og vor egen fortid og dermed identitet. Det har på en måde hele tiden været aktuelle udviklingsmæssige og/eller civilisationskritiske emner, der har luret i baggrunden. I de seneste 10 – 20 år har evolutions-teorierne været under hård kritik. Med kulturrelativismens gennemslag i de antropologiske analyser, skulle de enkelte samfund analyseres i sig selv og ikke som eksempler på stadier eller underliggende lovmæssigheder i vort eget samfund. Det marxistisk inspirerede alternativ til evolutionsanalyserne blev den politiske økonomi med fokus på verdenssystemerne. De enkelte samfund var nutidige, og deres historie (og ikke evolution) var en del af verdenssystemets historie med dets underlægning af alle samfund helt ud i den yderste periferi. Af de to bemyndigelser, antropologien havde, nemlig at udtale sig autoritativt om vor placering i udviklingen og i geografien, var det således, når man ser bort fra den postmoderne

antropologi, kun det sidste, der blev fastholdt i antropologien. Ved siden af dette – og uden for denne gennemgang – har civilisationskritiske fremstillinger fået en stærk opblomstring i de grønne bevægelser, som bruger de ikke-moderne samfund (mest indianerne) til at kritisere vort moderne samfunds forhold til naturen ved at fremhæve disse samfunds postulerede balance med og dybe forståelse af naturen. Dette har til forskel fra tidligere romantiske, civilisationskritiske fremstillinger givet en del af disse samfund gode indtægter.

Debatten om jæger-samler samfundenes status globalt er, som det fremgår, langt fra afsluttet. Den vil uden tvivl fortsætte, så længe vore forestillinger om fortiden fastholdes i den form, den har nu. Og dette vil sikkert fortsætte lige så længe, arkæologerne tænker stenalderen i antropologiske jæger-samler modeller, og antropologerne derved ser deres placering af jæger-samler samfundene som de oprindelige bekræftet. Og dertil kommer, at med nationernes svindende betydning som identitetspoler i en moderne verden, hvor kulturel ensartethed på centrale områder via moderne, global teknologi er voksende, presser behovet for en global identitet som mennesker sig på ved siden af de regionale og nationale historier. Her vil evolutionsstudierne med deres universelle perspektiv sikkert presse sig på igen – nu ikke med nulevende samfund som eksempler på andres fortid, men med vor fælles fortid som brikker til at skabe en fælles identitet som mennesker i en søgen efter menneskets identitet i forhold til den øvrige del af naturen. Og i denne moderne søgen, bliver det måske ikke vore gamle landbrugssamfund, der fastsætter den oprindelige modpol som manglen på tamdyr og agerbrug. Fastsætter vi modpolen til vort nuværende samfund med begrebet naturmanipulation, indgreb i det økologiske kredsløb som sådant, kan det blive helt andre kulturformer, der bliver opgraderet til oprindelsen.

LITTERATUR:

- Bachofen, J.J. 1861: *Das Mutterrecht*. Basel.
- Birket-Smith, K. 1962: Træk af Etnografisk Samlings historie. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, p. 35 – 56.
- Buschan, G. 1914: *Die Sitten der Völker* bd. 1 – 3. Stuttgart.
- Erslev, E. 1865: *Lærebog i den almindelige Geografi til brug for vore Latinskoler og Seminarier*. København.
- Fedigan, L.M. 1986: The changing Role of Women in Models of Human Evolution. I: *Annual Review of Anthropology* vol 15, p. 25 – 66.
- Frazer, J.G. 1890: *The Golden Bough*. London.
- Kent, S. 1992: The current Forager Controversy: Real versus ideal views of Hunter-gatherers. *Man* vol 27 no. 1, p. 45 – 70.
- Kuper, A. 1993: Post-modernism, Cambridge and the great Kalahari debate. *Social Anthropology* 1993 nr. 1, p. 57 – 71.
- Lee, B.B. 1992: Art, Science, or Politics? The Crisis in Hunter-Gatherer Studies. *American Anthropologist* vol 94 no. 1, p. 31 – 54.
- Lee, R. & De Vore, I. 1968: *Man the Hunter*. Chicago.
- Linton, S.: 1971: Women the Gatherer: Male bias in anthropology. I: Jacobs, S.E.: *Women in Perspective. A Guide for Cross-Cultural Studies*, p. 9 – 21. U.S.A.
- Livingstone, D. 1858: *Reise i Syd-Afrika*. Kjøbenhavn.
- Lovejoy, C.O. 1981: The origin of man. *Science* no. 211, p. 341 – 50.
- Meillassoux, C. 1973: On the Mode of Production of the Hunting Band. I: Alexandre, P.: *French Perspectives in African Studies*, p. 187 – 203. Oxford.
- Meillassoux, C. 1975: *Femmes, greniers et capitaux*. Paris.
- Nicolaisen, J. 1963: *Primitive kulturer*. København.
- Passarge, S. 1954: *Geographischer Völkerkunde*. Berlin.
- Sahlins, M. 1968: Notes on the original affluent society. I: Lee, R. & De Vore, I.: *Man the Hunter*, p. 85 – 89. Chicago.
- Schiøtt, J. (red.) 1901: *Den danske Stat: Danmarks Folk. I skildringer af danske Videnskabsmænd*. København.
- Schmidt, W. 1965: The nature, attributes and worship of the primitive High God. I: Lessa, W. A. & Vogt, E.Z.: *Reader in Comparative Religion*, p. 24 – 39. London.
- Service, E. 1966: *The Hunters*. New Jersey.
- Service, E. 1968: *Primitive social organization*. New York.
- Steen-Andersen, G. 1987: Om at puste liv i myter – eller aflive dem. I: *Danskeren og den ædle vilde, vore forestillinger om os selv og andre folk i fortid og nutid*, p. 41 – 46. Moesgård.
- Storgaard, E. 1930: *Opdagelsesrejser i Afrika*. Aa. K. Nielsen (red.): *Jordens Erobring* bd. 2. København.
- Thomsen, T. 1939: Christian Jürgensen Thomsen. *Tilskueren* bd. 56, 1, p. 65 – 80.
- Tischner, H. 1939: *Australien – Amerika*. H.A. Bernatzik (red.): *Die Grosse Völkerkunde* bd. 3. Leipzig.
- Turnbull, C.M. 1966: *Wayward Servants – The two Worlds of the African Pygmies*. London.
- Tuxen, P. 1931: *Opdagelsesrejser og Togter i Asien*. Aa. K. Nielsen (red.): *Jordens Erobring* bd. 3. København.
- Tylor, E.B. 1871: *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*. London.
- Le Vaillant, F. “År 3 efter Republikken”: *Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique* bd. 3. Paris.
- Le Vaillant, F. 1801: *Reisen in das Innere von Afrika während der Jahre 1780 bis 1785* bd. 1. Berlin.
- Wilmsen, E.N. & Denbow, J. R. 1990: Paradigmatic History of San-speaking Peoples and Current Attempts at Revision. *Current Anthropology* vol 31 no. 5, p. 489 – 524.

Fight over the Stone Age

Both in our own past and in human evolution and history the Stone Age is regarded as a period and a state of being in which the basal traits in our nature and in our cultural and social existence were established. Therefore the Stone Age is in many ways about ourselves and our own identity as human beings. How it is portrayed is therefore an important matter. The article presents briefly in chronological order the most important of the anthropological theories that for more than a century have turned attention to this primordial age. These theories (the scientific classical evolutionistic, the diffusionism or cultural history of historiography, the cultural ecology and neo-evolutionism of cultural science, and the Marxism of social science) each in its way sets the bounds of how this origin and the laws governing its development could be expressed in a present-day perspective – i.e. how we have used science in an attempt to express our own time's "myth of origin" in a way which either elevated and supported our present civilization or viewed it critically.

A number of central themes for construction of the past according to different theories are presented. In the case of classical evolutionism this is the controversy over the Christian story of the Creation and the relativation of Christianity, the construction of the origin of the family, and the paradisiac contra the animaline character of original existence. In cultural history the relative importance of migration and cultural diffusion, concepts of mankind and the world, religion, family

structure, and Danish arctic studies were discussed. Next came the theory of techno-environmental determinism, the family structure of hunting societies, their political and economic organization, and the concept of the primordial existence as a paradisiac life of plenty held by cultural ecology and neo-evolutionism. As a special subject the attack of women's anthropology on the male-dominated concept of the hunter is examined. Last considered are the problems Marxism has in finding class or other antitheses in hunter-gatherer societies as starting point for the required logic of evolution from the hunter-gatherer to the tribal stage, when classes and class struggles were easier to argue for. The Marxist conception of this primary communist society's social and family organisation was described in a perspective critical of capitalism.

In the ensuing sections one of the most important subjects of debate is taken up – the question how far hunter-gatherer society is representative of our own past. Postmodern criticism is briefly described, after which the issue taken by world system theory with the opinion that these societies were a survival is examined with the Bushmen as example.

Lastly the background for the formation of our own idea of hunter-gatherer society as being our own origin because it best answered to the negation of the agricultural societies that were the hypothetical source of the analyses.

Ole Hoiris

Institut for Etnografi og Socialantropologi

Oversættelse: David Liversage